

лар (нақдлаштириш) ўтказиш

Давлат органининг, мулкчилик шаклидан қатъи назар корхона, муассаса, ташкилотнинг, жамоат бирлашмасининг мансабдор шахси ёхуд яқка тартибдаги хусусий тадбиркор, шунингдек бундай ҳаракатни уларнинг манфаатлари йўлида моддий ҳақ олиш ёки мулкӣ манфаатдор бўлиш эвазига амалга оширадиган шахс томонидан тадбиркорлик ва бошқа иқтисодий фаолиятда алдаш йўли билан расмийлаштириш орқали белгиланган тартибни бузган ҳолда қонуний муомалада бўлган ўз ҳисобварағидаги нақд бўлмаган пул маблағларини ҳисоби юритилмаган нақд пулга алмаштириш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин кўп миқдорда содир этилган бўлса – энг кам ойлик иш ҳақининг йигирма беш бараваридан эллик бараваригача миқдорда жарима ёки беш йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш ёхуд уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд олти ойгача қамоқ билан жазоланади.

Ўша ҳаракат:

а) такроран;

б) жуда кўп миқдорда содир этилган бўлса, – энг кам ойлик иш ҳақининг юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки муайян ҳуқуқдан маҳрум этилган ҳолда, беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўтказилган моддий зарарнинг ўрни қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди".

Резюме

В вводной части статьи автор характеризует вопрос незаконного обналичивания денежных средств.

В основной части рассматриваются уголовно-правовая характеристика незаконного обналичивания денежных средств, а также ответственность за данное преступление.

В заключении автор приходит к выводу, что следует развивать и совершенствовать национальное уголовное законодательство в целях полного урегулирования данной проблемы.

Abstract

In the introductory part of the article the author characterizes a question of illegal cashing in of money resources.

In the basic part criminally-legal characteristic of illegal cashing in of money resources, and also the responsibility for the given crime are considered.

In the conclusion the author comes to opinion, that it is necessary to develop and improve the national criminal legislation with a view of full settlement of the given problem.

Н.И. Мухторов
ТДЮИ тадқиқотчиси

**АЙБНИНГ ЭХТИЁТСИЗЛИК ШАКЛИДА ЖИНОЯТ
СОДИР ЭТИШДА ИШТИРОК ЭТГАНЛИК УЧУН
ЖАВОБГАРЛИКНИНГ БАЪЗИ БИР МУАММОЛАРИ**

Ўзбекистон Жиноят кодекси 27-моддасида икки ёки ундан ортиқ шахснинг қасддан жиноят содир этишда биргалашиб қатнашиши иштирокчилик деб белгиланган ҳамда унга мувофиқ равишда 30-моддада жиноятда иштирок этганлик учун белгиланган жавобгарлик доираси ҳам фақат қасддан содир этилган жиноятларнигина қамраб олган. Иштирокчилиكنинг жиноят қонундаги бундай таърифи эҳтиётсизлик орқасида содир этилган жиноятда унинг мавжудлигини истисно этади ва мазкур норма қўлланилиши соҳасини жиддий тарзда чеклайди, яъни айнан бир жиноятни содир этишда бир неча шахсларнинг эҳтиётсизлик ҳулки -атворлари, шунингдек эҳтиётсизлик жиноий натижага олиб келган ҳаракат (ҳаракатсизлик) бир неча шахслар томонидан содир этилган ҳолларни қамраб олмайди.

Жиноят қонунчилигида мувофиқ равишда шарҳлар ва жиноят ҳуқуқи назариясида ҳам айбнинг эҳтиётсизлик шаклида иштирокчилик мавжуд эмаслиги айтилади¹.

Шунга қарамадан айбнинг эҳтиётсизлик шаклида икки ёки ундан ортиқ шахс томонидан жиноят содир этилиши ҳолларига жиноят-ҳуқуқий доктринада йўл қўйилади ва амалиётда учраб туради.

Икки ёки ундан ортиқ шахс томонидан эҳтиётсизлик орқасида жиноят содир этиш жиноят иштирокчиларининг кўп сонлилиги турларидан бири ҳисобланади. Эҳтиётсизлик орқасида икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан жиноят содир этилиши эҳтиётсизлик билан, муайян эҳтиёткорлик қоидаларининг бузилишидаги ҳаракат (ҳаракатсизлик)лари борасида ўзаро келишиб олмасдан, алоҳида-алоҳида ҳаракатланаётган, лекин ушбу жиноятнинг оқибати уларнинг биргаликдаги ушбу қоидаларни бузганликлари натижасида келиб чиққан субъектларнинг ижтимоий муносабатларга зарар етказишини билдиради. Бошқача айтганда, бир неча шахслар эҳтиётсизлик орқасида бир жиноий қилмишни содир этади ёки ягона жиноий натижага эришади. Шунга қарамай жиноят қонуни шу каби ҳодисаларни жиноятдаги иштирокчиликка киритмаган ёки иштирокчилиكنинг алоҳида тушунчаси сифатида унинг қонундаги тарифини бермаган. Бундай ҳолларда тергов ва суд амалиёти жиноят қонунчилигидаги камчиликка дуч келади, яъни икки ёки ундан ортиқ шахс қасддан жиноят содир этиши ҳолларидан фарқли ўлароқ, жиноят содир этишнинг анча кўп учрайдиган шакли – икки ёки ундан ортиқ шахс томонидан эҳтиётсизлик орқасида жиноят содир этиш қонунда тартибга солинмаган.

Бу эса ўз навбатида ушбу муаммонинг жиноят қонунчилигини янада ривожлантириш нуқтаи-назаридан муҳокама қилишнинг зарурлигини кўрсатади.

Бу борада Козлов А.П.нинг "...иштирокчилик тўғрисидаги асосий таълимот сифатидаги қасддан иш-

¹ Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси-га шарҳлар (Умумий қисм). Тошкент: ИLM ZIYO, 2006. 213-б; Жиноят ҳуқуқи (Умумий қисм): Дарслик / Масъул муҳаррир М.Усмоналиев. Тошкент: Адолат, 1998. 138-б; Макашвили В.Г. Уголовная ответственность за неосторожность, Москва, 1957. С.121; Тяжкова И.М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности. СПб.: Издательство "Юридический центр пресс", 2002. С.16.

тирокчилик эҳтиётсизлик орқасида бирдан ортиқ шахс томонидан жиноят содир этилишининг мавжуд эмаслиги тўғрисидаги фикрга олиб келиши мумкин эмас ва олиб келмади ҳам" деган фикри ўринли кўринади¹.

Ушбу масалада махсус тадқиқотлар олиб борган олимларнинг эътироф этишларича, эҳтиётсизлик орқасида содир этилган жиноятлар орасида эҳтиётсизлик орқасида бирдан ортиқ шахс томонидан жиноят содир этилиши ҳолатларининг ўрни 25-40 %га тўғри келар экан².

Баъзан, одамлар хавфсизлиги, соғлиги ва ҳаётига жиддий хавф туғдирувчи ҳар хил машиналар, механизмлар, қурилмалар, тажриба ва ишлаб чиқариш-техника жараёнлари сони тинимсиз кўпайиши билан боғлиқ фан-техника тараққиётининг жадал ривожланиш шароитларида икки ёки ундан ортиқ шахс томонидан эҳтиётсизлик орқасида содир этилган ижтимоий хавфли қилмишларга жиноят-ҳуқуқий баҳо бериш муаммоси янада муҳимроқ аҳамият касб этади. Чунки, ҳозирги фан-техника тараққиёти жамоа ёки кўпчилик фойдаланиладиган меҳнат воситалари улушининг ўсиши билан тавсифланади. Шунинг учун жамоа иш ўринлари ҳисобланувчи мураккаб техника тизимлари барча ходимлардан ўта эҳтиёткорликни ва аниқ ўзаро алоқани қилишни тақозо этади. Шунга қарамай, бундай жамоа бўлиб ишлашга асосланган шароитда икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг эҳтиёткорлик қоидаларига риоя этмаганлиги натижасида ижтимоий хавфли оқибатлар келиб чиққан ҳолатлар кўплаб аниқланган. Айнан шундай шароитда келиб чиққан ижтимоий хавфли оқибатга нисбатан жамоа аъзоларининг улуши қай даражада ва уларнинг эҳтиётсизлик орқасида содир этган айби учун жавобгарлик масалалари каби ҳолатлар юзага келади.

Галиакбаров Р.Р. томонидан асосли таъкидланишича, ижтимоий амалиёт вақти келиб тегишли ижтимоий муносабатларларни муҳофаза қилишни тартибга солиш ва тегишли айбдорлар жавобгарлигини дифференциаллаш тақозоси билан эҳтиётсизлик орқасида икки шахс томонидан жиноят содир этилиши учун қонунчилик даражасида тартибга солиш ва жавобгарликни белгилашни талаб қилади. Ҳозирги пайтда бундай жиноятлар учун жавобгарлик ижтимоий даражада тартибга солинмаган, шунинг учун уларга жавобгарлик умумий қоидалар асосида алоҳида тартибда амалга оширилади, худдики кимлардир эҳтиётсизлик орқасида бир ўзи жиноят содир этгани каби. Ўзига хос ҳолат келиб чиқади: иштирокчилик институти томонидан қасддан бирдан ортиқ шахсларнинг жиноят содир этиш учун бирлашишини тартибга солади. Шу вақтнинг ўзида эса жиноят содир этишнинг кенг тарқалган шакли бўлмиш эҳтиётсизлик орқасида икки шахс томонидан жиноят содир этилиши жиноят қонунчилигида умуман назарда тутилмаган. Бунда худди қасддан иштирокчиликдаги каби эҳтиётсизлик орқасида икки шахс томонидан жиноят содир этилишида ҳам жиноийлик факти ҳам содир этилган қилмишнинг ижтимоий баҳоланишига, ҳам ҳар бир айбдорнинг қилмишини баҳо-

лашга таъсир қилади, чунки эҳтиётсизлик орқасида икки шахс томонидан жиноят содир этилишидаги иштирокчиларнинг иштирокчилик даражаси ва хусусияти чуқур фарқланиши мумкин³.

Эҳтиётсизлик орқасида бирдан икки ёки ундан ортиқ шахс томонидан содир этилган қилмишлар натижасида Чернобиль ҳалокати, "Нахимов" чуқиши, Боқирдистондаги газ трубасти портлашини келтириб чиқарганлигини мисол мумкин. Уларда қанчадан-қанча инсонлар ҳалок бўлган, моддий ва маънавий зарарнинг кўрсаткичлари эса статистик жиҳатдан умуман ҳеч қандай доирага сиғмайди. Энг муҳими, шу билан бирга бундай ҳолатларда эҳтиётсизлик орқасида ҳаракат қилувчи шахсларнинг ҳиссаси бир хилда эмас.

Айнан юқоридаги каби ижтимоий хавфли қилмишларда, ҳар бир иштирокчининг айб даражасини аниқлаш жиноят ишларини тергов қилиш ва судда кўриш учун муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, жиноий оқибатлар махсус билим ва кўникмаларга иштирокчиларнинг фақат биттаси эга бўлган касбий фаолият ёки мансаб вазифаларини бажариш билан боғлиқ бўлса, бундай қилмишга баҳо бериш айниқса қийинлашади. Бу ҳолат бундай махсус белгиларга эга субъектларнинг айб даражасига қандай таъсир кўрсатади ва мазкур белгиларга эга бўлмаган иштирокчилар жавобгарликка тортилиши керакми? Бу ва бошқа шунга ўхшаш саволларга жавоб топиш жуда муҳим, чунки бундай вазиятлар амалиётда кўпинча ҳар хил ечилади.

Юқоридаги фактлардан кўриниб турибдики, эҳтиётсизлик орқасида бирдан ортиқ шахс томонидан жиноят содир этилиши категорияси – бу келажак ёки яқин ўтмишдаги категория эмас, балки ҳар доим учрайдиган ҳодиса, кенг тарқалган ва ўзининг фиктив эмас, балки реал ечими топиши керак бўлган категориядир. Бу борада ҳақиқатда мавжуд бўлган сон кўрсаткичи сифат кўрсаткичига ўтмоқда ва бу ҳам қонуннинг, ҳам назария ва амалиётнинг бўшлиққа эга эканлигини кўрсатмоқда⁴.

Суд амалиёти икки ёки ундан ортиқ шахс томонидан эҳтиётсизлик орқасида жиноят содир этиш муаммосининг аҳамияти ошиб бораётганидан далолат беради. Унинг ишлаб чиқилиши ва ҳал қилиниши ижтимоий муносабатларни муҳофаза қилишни кучайтириш ва жиноий эҳтиётсизлиكنинг бундай кўринишларини қонун йўли билан тартибга солишдаги бўшлиқни бартафай этишни назарда тутадиган жамоат хавфсизлиги тартиботини қўллаб-қувватлашда муҳим аҳамият касб этади. Масалан, жиноий-ҳуқуқий муносабатлар соҳасида эҳтиётсизлик туфайли зарар етказишда иштирок этиш учун жавобгарликни асослаб бериш, иштирокчилар ҳар бирининг ҳаракатларини "ажратиш" ва кейинчалик таснифлаш, айб даражасига қараб жавобгарлик ва жазони дифференциациялаш ва индивидуаллаштириш билан боғлиқ масалалар айниқса муҳим аҳамият касб этади⁵.

Таъкидланганидек, бунда жавобгарликни дифференциациялаш ва жазони индивидуаллаштириш билан боғлиқ бир қанча муаммолар вуҷудга келади. Бундай қийинчиликлар юқорида таъкидлаганимиздек, ишти-

¹ Козлов А.П. Соучастие: традиции и реальность. Красноярск, 2000. С.13.

² Қаранг: Харитонов И.П. Общественная опасность неосторожного сопричинения при использовании технических средств // Социальная эффективность норм об уголовной ответственности за посягательства на экономическую систему: Сб. научн. трудов. Горький, 1985. С.102-110; Её же. Неосторожное сопричинение в советском уголовном праве: Автореф. дис... канд. юрид. наук. Свердловск, 1985. С.9.

³ Галиакбаров Р.Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия. Хабаровск, 1987. С.65–80.

⁴ Козлов А.П. Соучастие: традиции и реальность. Красноярск, 2000. С.14.

⁵ Нерсесян В.А. Уголовная ответственность сопричинителей вреда по неосторожности // Российская юстиция. 1999. №10. С.44.

рокчиларнинг фақат бири махсус билим ва вазифаларга эга бўлганида, жиноий оқибатлар касбий фаолият ёки мансаб вазифаларини бажариш билан боғлиқ бўлганида айниқса сезиларлидир.

Шунга қарамай, эҳтиётсиз ҳаракат қилувчи бир неча шахсларнинг биргаликдаги ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) етказадиган зарарнинг юқори хавфлилигига қарамасдан иштирокчилик доирасини бундай шахслар ҳисобига кенгайтириш на назарий, на амалий жиҳатдан асосли кўринмайди. Назария нуқтаи назаридан иштирокчилик институти бу ҳолда шу қадар тушунарсиз ва мавҳум бўладики, бу институт аниқ мезонларини белгилаш ҳам мумкин бўлмайди. Амалий нуқтаи назардан биргаликда қасддан ҳаракат қилувчи шахсларнинг ижтимоий хавфлилиги юқори даражаси хавфлилик даражаси бўйича унга тенглаштирилган эҳтиётсизлик ҳаракатларига қараб мослашади.¹

Бошқа фикрлар ҳам мавжуд. Масалан, Козлов А.П. "...бир неча (икки ёки ундан ортиқ) шахсларнинг биргаликда қасддан жиноят содир этиши иштирокчилик деб тан олинади. Эҳтиётсизлик иштирокчилиги эҳтимолини инобатга олиб "қасддан" атамаси "айбли" атамаси билан алмаштирилиши лозим" деб таъкидлайди². Аммо, эҳтиётсизлик жиноятларида иштирокчиликни исботлаш ва эҳтиётсизлик туфайли зарар етказишда иштирок этишни иштирокчилик билан қамраб олиш уришларини олимлар ва амалиёт ходимлари қўллаб-қувватладилар, бундан ташқари, қонун чиқарувчи иштирокчилик соҳасини қасддан жиноятлар доираси билан чеклаб қўйди³.

Фикримизча, Козлов А.П. томонидан юқорида билдирилган фикр айбнинг эҳтиётсизлик шаклида икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг иштирок этиши билан боғлиқ муаммони жиноят қонунда ечимини бермайди. Чунки унинг фикрича, жиноят қонунининг йиллар давомида амалиётда тўғри қўлланилиб келаётган иштирокчилик тушунчасидаги "қасддан" сўзи олиб ташлаб, уни эҳтиётсизлика ҳам мослаштириш бу, айни пайтда қасддан иштирокчиликка хизмат қилаётган модданинг мазмунини тубдан ўзгартириб юборади.

Айни пайтда биз ҳам эҳтиётсизлик орқасида икки ёки ундан ортиқ шахс томонидан жиноят содир этишни амалдаги жиноят қонунда белгиланган иштирокчилик тушунчасида белгилаш лозим деган масаладан йироқмиз. Чунки иштирокчилик ҳамиша иштирокчиларнинг бажарувчи ҳаракатлари билан субъектив алоқасини назарда тутиб, у жиноят иштирокчилари содир этаётган ҳаракат бажарувчи билан келишилган ҳолда ва қилмишни биргаликда содир этишни хоҳлаб ёки онгли равишда назарда тутиб амалга оширилаётганини англашга асосланади.

Шу боис эҳтиётсизлик орқасида бирдан ортиқ шахсларнинг зарар етказганлиги учун жавобгарликни дифференциациялаш учун олимлар бундай турдаги иштирокчиликни фақат қасд билан боғлиқ иштирокчилик тушунчасини кенгайтириш эвазига эмас, балки алоҳида тартибда эҳтиётсизлик орқасида икки шахс томонидан жиноят содир этилишига "бир оқибат бирдан ортиқ шахсларнинг эҳтиётсизлик орқасидаги ҳаракати натижасида етказилиши"ни киритиш таклифига

қўшилиш мақсадга мувофиқ⁴.

Эҳтиётсизлик орқасида бирдан ортиқ шахс томонидан жиноят содир этилиши жавобгарлик масаласида яна айрим саволлар туғилади. Чунки, бундай жиноятларда содир этилган қилмишнинг ижтимоий хавфли оқибатлари оғирлиги даражасигина эмас, балки ҳолатни, субъектларнинг фаолият соҳаси, билими, уларнинг мавжудлиги, кўникмалари, бошқарувдаги аҳамияти, уларнинг жиноят услублари ва бошқалардан иборат бўлган жиноят қонуни билан назарда тутилган жиноятга бўлган ўзаро тайёргарлик ишларида бирга қатнашиш даражаси ҳам эътиборга олиниши керак⁵.

Энг ёмони амалиётда икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг эҳтиётсизликдан зарар етказишда иштирок этишини квалификация қилишда ҳуқуқий баҳони қоидага кўра кимнинг эҳтиёткорлик қоидаларини бузиш бора-сидаги ҳаракатлари келиб чиққан ижтимоий хавфли оқибатларга кўпроқ яқин бўлса, ўшаларнинг ҳаракатларига эътиборга олиниши каби нотўғри амалиёт шаклланганлигидир. Натижада, бир томондан тегишли қоидаларни камроқ бўлсада, лекин ижтимоий хавфли оқибатга таъсири бўладиган тарзда бузган шахслар жиноий жавобгарликдан қутулиб қолади, иккинчи томондан эса бир шахсга нисбатан адолатсиз равишда (барчанинг айби учун) керагидан оғирроқ жазо тайинланади.

Шунингдек, бир неча шахсларнинг эҳтиётсиз жиноий фаолиятини баҳолаш ҳолларида қонунчиликнинг тақомилига етмаганлиги бир қачна ижтимоий хавфли ножўя ҳаракатлар учун жиноий жавобгарлик ё истисно этилади ё яқка тартибда амал қиладиган субъект жиноят содир этишига ўхшаб ва шахс ўз ҳаракатлари билан бутун мураккаб таркибни амалга оширгани учун вужудга келади⁶.

Бунинг яққол мисоли сифатида Я.га нисбатан жиноят ишини кўрсатиш мумкин. У кечқурун тунда командировкадан қайтаётиб, қарши келаётган транспорт фаралари нурлари таъсирида кўзи кўрмай қолган. Тезликни камайтириб (лекин йўл ҳаракати хавфсизлиги қоидалари талабларидаги каби тўхтамасдан) у юришдан тўхтамаган ва йўл четига турган юк машинасини кўрмасдан, унинг орқасига урилган. Юк машинаси эса кейинчалик милиция ходими томонидан тўхтатилганида у йўл четига ўтиб тўхтатмасдан, бу ерда ҳам йўл ҳаракати хавфсизлиги қоидалари бузилган, ҳайдовчи фарасини ёқиб, машинани тормозга қўймаган (Қиёгани бузиб) ва машина фараси олдида хужжатлар билан милиционер танишиши учун иккаласи турган. Шу пайтда Я.нинг машинаси юк машинасига урилган ва у кўзғалиб, ўз ҳайдовчисини босиб кетган. Милиция ходими буда енгил тан жароҳати етказилган. Я. эса 8 йилга озодликдан маҳрум қилиш жазосига 4 йил машинани бошқариш ҳуқуқидан маҳрум қилиш билан биргаликда ҳукм қилинган⁷.

Жиноят-ҳуқуқий адабиётларда эҳтиётсизлик орқасида бирдан ортиқ шахс томонидан жиноят содир этилиши тўғрисида бир қатор моддаларни киритиш таклиф қилинган. Жумладан "Агар жиноят бир неча шахсларнинг эҳтиётсизлиги туфайли содир этилган бўлса,

¹ Тяжкова И.М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности. СПб.: Издательство "Юридический центр пресс", 2002. С.54.

² Козлов А.П. Соучастие: традиции и реальность. С.78.

³ Қаранг: Нерсисян В.А. Ответственность за неосторожные преступления. СПб.: "Юридический центр Пресс, 2002. С.180.

⁴ Галиакбаров Р.Р. Неосторожное сопричинение как вид множественности участников преступления // Проблемы борьбы с преступной неосторожностью. Владивосток, 1981. С.29.

⁵ Батафсил қаранг. Галиакбаров Р.Р. Квалификация многосубъектных преступлений... С.16–18.

⁶ Қаранг: Нерсисян В.А. Ответственность за неосторожные преступления. С.168.

⁷ Тяжкова И.М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности. С.56–57.

уларнинг ҳар бири ўзлари йўл қўйган қоидабузарлик доирасида жавобгар бўлади. Кам аҳамиятли ҳаракат ёки ҳаракатсизлик эҳтиётсизлик туфайли зарар етказишда иштирокчилик ҳисобланмайди. Жазо тайинлашда суд бузилган мажбуриятларнинг аҳамияти, шу билан бирга оқибатларнинг келиб чиқишида ҳар бир шахснинг алоҳида иштирок этганлик даражасига эътибор берилди"¹.

Жиноят кодексига эҳтиётсизлик орқасида икки шахс томонидан жиноят содир этилиши учун жавобгарлик тартиби ва шартларини белгилловчи модданинг қўшилиши таклифи объектив ва субъектив асосга эга бўлиб кўринмоқда. Объектив асос бўлиб инсонлар ҳаёти ва фаолиятининг турли соҳаларидаги зарарли оқибатларнинг кўпаяётганлиги, ижтимоий хавфлилиги даражаси, оғирлиги ва кўп қирраллиги хизмат қилиши мумкин.

Эҳтиётсизлик орқасида икки шахс томонидан жиноят содир этилиши институтининг Жиноят кодексига киритилиши учун субъектив асос сифатида янги технологиялар ривожланиши шароитида икки ёки ундан ортиқ шахс томонидан эҳтиёткорлик қоидаларининг ҳатто энг кам даражада бузилиши ҳам муайян технологик тизимнинг, соҳанинг ривожланишида бузилишни келтириб чиқариши мумкинлигини кўрсатиш мумкин. Бундай оқибатлар субъектлар томонидан белгиланган эҳтиёткорлик қоидаларининг бузилиши жараёнида ҳуқуққа хилофлиги англаниши шарт ва бунга уларнинг имкони бўлганлиги кузатилади.

Шунингдек, 2002 йил Москва шаҳрида ўтказилган "XXI асрда жиноят ҳуқуқи" номли илмий конференцияда ҳам эҳтиётсизлик орқасида зарар етказишда икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг иштирокига ойда бир қатор масалар муҳокама қилинган ва жиноят қонунига таклифлар билдирилган. Хусусан, "Иштирокчилик" бобига қуйидаги матндаги нормани киритиш йўли билан эҳтиётсизлик туфайли зарар етказишда иштирок этиш институтини қонунийлаштириш таклиф этилади:

1. Эҳтиётсизлик орқасида икки ва ундан ортиқ шахсларнинг ўзаро боғланган ва ўзаро келишилган ғайриқонуний ҳаракатлар натижасида мазкур Кодекс Махсус қисми нормаларида назарда тутилган оқибатларга сабаб бўлиш эҳтиётсизлик орқасида зарар етказишда иштирок этиш деб тан олинади.

2. Мазкур Кодекс Махсус қисмида қасддан жиноятнинг малакаланган ёки алоҳида малакаланган ҳолати сифатида назарда тутилган ва айбдорларнинг қасди билан қамраб олинмаган ва уларга нисбатан муносабат эҳтиётсиз ҳисобланган оғир оқибатлар етказиш ҳам эҳтиётсизлик туфайли зарар етказишда иштирок этиш деб тан олинади. Бу ҳолатда эҳтиётсизлик туфайли бундай оқибатлар етказишда иштирок этиш жиноят иштирокчилари ҳар бири қилмишини баҳолашда мустақил равишда таснифланиши керак"².

Лекин, масаланинг муҳокамасига оид юқоридаги фикрлар ва зарурийлигига оид омилларга қарамасдан, икки ёки ундан ортиқ шахс томонидан эҳтиётсизлик орқасида жиноят содир этганлик учун жавобгарлик муаммоси олдинги ЖКда ҳам, ҳозир амалда бўлган ЖКда ҳам ўз ечимини топмаган.

Бу борада хорижий давлатлар қонунчилиги ва амалиётини ўрганиш ва таҳлил қилиш натижасида улар-

нинг айримларида ўзига хос қонунчилик ва амалиёт шаклланганлиги кўрсатади. Хусусан, Франция жиноят қонунда "Шахс айбини исботлаш айблаган тараф ва судья зиммасига юклатилади. Амалиёт ҳам қасддан, ҳам қасддан бўлмаган жиноий қилмишларда иштирокчиликни тан олади" тахрирдаги норма мавжуд³. Шу билан бирга Франция кассация суди ўз қарорларининг бирида кўрсатиб ўтилган: "пиёдани босиб ўтган ва унинг ўлимига сабаб бўлган ҳайдовчи эҳтиётсизлик туфайли одам ўлдириш учун ҳукм қилинади, унинг ёнида ўтириб тез юришга ундаган ва воқеа сабаби ҳисобланган шахс эса эҳтиётсизлик туфайли одам ўлдириш иштирокчиси сифатида судланади"⁴.

Англия ҳуқуқи бўйича иштирокчилик эҳтиётсизлик жиноятида ҳам бўлиши мумкин. "Шу маънода Салмоннинг иши қизиқарли. Англия суди нишонга отишма билан шуғулланган ва отишма жойи ёнидан ўтаётган ўғилболанинг ўлимига сабаб бўлган шахслар гуруҳини иштирокчиликда содир этилган эҳтиётсизлик туфайли одам ўлдиришда айбдор деб топган. Ўғилболани отган шахс биринчи даражали бажарувчи, қолганлар эса иккинчи даражали иштирокчилар деб топилган"⁵.

АҚШ баъзи штатлари жиноят қонунчилигида эҳтиётсизлик айб шакли бўлганда ҳам иштирокчиликка йўл қўйилади (албатта, фақат ўз-ўзига ишониш ҳақида фикр юритилиши мумкин). Масалан, Кентукки штати ЖК шарҳловчилари мисол тариқасида икки автомобилчи иштирокида шоссе пойгасини кўрсатади, унинг натижасида уларнинг бири пиёдани босиб ўтади. Шарҳловчиларнинг фикри бўйича, бу ҳолатда бошқа автомобилчи биринчиси билан бирга эҳтиётсизлик туфайли одам ўлдирганлик учун жавоб бериши керак⁶.

Шу ўринда миллий ва хорижий давлатлар қонунчилиги ва суд малиёти таҳлили эҳтиётсизлик орқасида икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан жиноят содир этишнинг ўзига хос бўлган энг муҳим жиҳатларини фарқлаш имконини беради:

Эҳтиётсизлик орқасида икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан жиноят содир этилишининг назарий, амалий ва қонунчилик таҳлили унинг қуйидаги ўзига хос бўлган энг муҳим жиҳатларни фарқлаш имконини беради:

– эҳтиётсизлик орқасида икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан жиноят содир этилиши - бу ягона жиноят ҳисобланади;

– бундай жиноятда бир нечта жавобгарлик субъектлари иштирок этади;

– эҳтиётсизлик орқасида икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан жиноят содир этилиши иштирокчилар учун ягона бўлган ижтимоий хавфли оқибатнинг келиб чиқишини назарда тутди;

– субъектларнинг жиноятдан олдинги хулқ-атвори билан юз берган жиноий оқибат ўртасида сабабий боғланиш мавжудлиги талаб этади, яъни натижа юзага келишига сабаб бўлган хулқ-атвор ўзаро боғланган ва бир-бирини тақозо қилувчи хусусият касб этади;

– эҳтиётсизлик орқасида бирдан ортиқ шахс томонидан жиноят содир этилиши фақатгина эҳтиётсизлик айбининг мавжудлигидагина келиб чиқиши мумкин.

³ Крылова Н.Е. Понятие соучастия в уголовном праве Франции // Вестник МГУ. Сер. "Право". М., 1999. №2. С.75.

⁴ Крылова Н.Е., Серебрянникова А.В. Уголовное право современных зарубежных стран. М., 1997. С.113.

⁵ Там же. С.107.

⁶ Kentucky Crime Commission. Kentucky penal code/ Final Draft. November, 1971. Frankfurt (ky). P.30 – 31.

¹ Харитонов И.П. Неосторожное сопричинение в советском уголовном праве. С.14–15.

² Уголовное право в XXI веке: Материалы Международной научной конференции. М., 2002. С.70.

Шу билан бирга эҳтиётсизлик орқасида икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан жиноят содир этишда бўлиши мумкин бўлмаган бир қатор ҳуқуқий белгилар ҳам мавжудлиги кузатилади. Жумладан, эҳтиётсизлик айбида иштирокчиликнинг зарур белгиси ҳисобланган алоҳида шахслар ҳаракатлари ўртасида ички келишилганлик йўқ; бунда икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг иродавий ҳаракатлари бирлашмайди; иштирокчиликда айбдорларнинг биргаликдаги фаолияти муайян жиноий натижага эришишга онгли равишда қаратилган. Шу фактнинг ўзи эҳтиётсизлик жиноятларида иштирокчилик бўлмаслигини тан олиш имконини беради. Айнан шундай белгиларнинг мавжудлиги уни иштирокчилик тушунчаси доирасига сиғдирмайди. Шунинг учун ҳам эҳтиётсизлик орқасида икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан жиноят содир этишни жиноят қонунда алоҳида белгилаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Юқоридагиларни инобатга олиб икки ёки ундан ортиқ шахс томонидан эҳтиётсизлик орқасида жиноят содир этиш институтини ЖК Умумий қисмида мустаҳкамлаш лозим, деб ҳисоблаймиз ва Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексини қуйидагича таҳрирдаги 27¹-модда билан тўлдиришни таклиф қиламиз:

"Агар ягона эҳтиётсизлик жиноятини содир этиш чоғида унда бир неча шахс ўзаро боғланган ва бири-бирини тақозо этадиган тарзда иштирок этган ва бу улар учун ушбу Кодекс Махсус қисмининг муайян нормасида назарда тутилган ягона жиноий оқибат юзага келишига сабаб бўлган ёки бундай оқибатнинг юзага келиш хавфини туғдирган бўлса, содир этилган қилмиш икки ёки ундан ортиқ шахс томонидан эҳтиётсизлик орқасида содир этилган жиноят деб топилиши лозим.

Умуман олганда ЖКнинг Умумий қисмида икки ёки ундан ортиқ шахс томонидан эҳтиётсизлик орқасида жиноят содир этиш институтини мустаҳкамлашнинг мақсадга мувофиқлиги бу, бир томондан, юқорида таъкидлаганимиздек жиноят иштирокчиларининг жавобгарлигини жиноий натижага улар қўшган "ҳисса"га қараб дифференциациялаш, бошқа томондан эса — икки ёки ундан ортиқ шахс томонидан эҳтиётсизлик орқасида жиноят содир этишнинг муайян турларини Махсус қисм нормаларида тўлароқ акс эттириш имконини беради.

Резюме

В вводной части статьи автор характеризует преступления, совершаемые по неосторожности.

В основной части рассматриваются некоторые проблемы ответственности за совершения преступления по неосторожности двумя или более лицами.

В заключении автор дает конкретные предложения о совершенствовании норм уголовного законодательства по разрешению данной проблематики.

Abstract

In the introductory part of the article the author characterizes the crimes made on imprudence.

In the basic part some problems of the responsibility for fulfillment of a crime on imprudence two or more persons are considered.

In the conclusion the author gives specific proposals about perfection of norms of the criminal legislation under the sanction of the given problem.

О. Маҳкамов
ТДЮИ магистранти

Б. Исломов
ТДЮИ магистранти

МАЖБУРИЙ ИШЛАР ЖИНОИЙ ЖАЗО ТУРИ СИФАТИДА (ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ)

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига мувофиқ, жазо тизимида энг енгилдан энг оғирига қараб саккизта жазо тури мустаҳкамланган бўлиб, жарима, ахлоқ тузатиш ишлари, хизмат бўйича чеклаш, қамоқ, интизомий қисмга жўнатиш, озодликдан маҳрум қилиш ва ўлим жазоси фақат асосий жазо сифатида, муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш эса асосий жазо сифатида ҳам, қўшимча жазо сифатида ҳам қўлланилади. Бундан ташқари, маҳкумларга ҳарбий ёки махсус унвондан маҳрум қилиш тарзидаги қўшимча жазо ҳам қўлланилиши мумкин. Таъкидлаш жоизки, жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан, ўта оғир жиноятлар (ЎЗР ЖК 97-модданинг иккинчи қисми, 155-модданинг учинчи қисми) учун тайинланадиган ўлим жазоси Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасида ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида"ги ПФ-3641-сонли Фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси томонидан 2007 йил 15 июнда қабул қилинган ва Сенати томонидан 2007 йил 29 июнда маъқулланган Ўзбекистон Республикасининг "Ўлим жазоси бекор қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида"ги Қонунига мувофиқ, 2008 йилнинг 1 январидан жиноий жазо тури сифатида ўлим жазоси бекор қилинди ва унинг ўрнига умрбод ёки узоқ муддатга озодликдан маҳрум этиш жазоси жорий этилди. Шу билан бирга, жиноят ҳуқуқи назариясида шундай жазо турлари ҳам мавжудки, улар Ўзбекистон Республикаси Жиноят қонунда назарда тутилмаган. Биз қуйида Россия Федерациясининг жиноят қонун ҳужжатлари мисолида шундай жазо турларидан бири бўлган мажбурий ишлар тўғрисида сўз юритамиз.

Мажбурий ишлар — бу маҳкумнинг асосий иш ва ўқиш вақтидан бўш бўлган пайтда текинга жамоат ишларининг бажарилишига жалб этилишида ифодаланадиган янги жазо тури ҳисобланади. Ушбу жазо тури кўпчилик МДХ давлатларининг жиноят тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган бўлиб, Россия Федерацияси, Тожикистон Республикаси жиноят қонунларида худди шундай ном остида, Озарбайжон, Беларус, Арманистон, Қирғизистон республикалари Жиноят кодексларида жамоатчилик ишлари, Грузия жиноят қонунда ижтимоий фойдали меҳнат, Молдова республикаси Жиноят кодексига эса жамият фойдасига ҳақ тўланмайдиган меҳнат номи билан мустаҳкамланган. Гарчи МДХ мамлакатлари жиноят қонунчилигида ушбу жазо турли хил ном остида ўз ифодасини топган бўлса-да, улар мазмунан бир хил жазо тури ҳисобланади, фақатгина бир-биридан жазо муддати, тайинлашнинг айрим шартлари билан фарқланади.

РФ ЖИК (25-м.)да мажбурий ишларнинг ижро қилиниши тартиби белгиланган бўлиб, унга кўра мажбурий ишлар жиноят-ижроия инспекцияси томонидан маҳкумнинг яшаш жойи бўйича ташкилотда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида ижро этилиб,